

DEFTERÎ MEHMED PAŞA'NIN NESÂYİHU'L-VÜZERÂ VE'L-ÜMERÂ BAŞLIKLIL ESERİ ÇERÇEVESİNDE SİYASET DÜŞÜNÇESİ

DEFTERÎ MEHMED PASHA'S THOUGHT ON POLITICS IN THE FRAMEWORK OF
HIS WORK EN-TITLED NASÂYİH AL-VUZARÂ WA AL-UMARÂ

EJDER OKUMUŞ

PROF. DR., ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ, İSLAMI İLİMLER FAKÜLTESİ
DİN SOSYOLOJİSİ ANABİLİM DALI
PROFESSOR, SOCIAL SCIENCES UNIVERSITY OF ANKARA, FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY OF RELİGİON
ANKARA, TURKEY

ejder.okumus@asbu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0003-1337-3255>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.972197>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
16 Temmuz / July 2021

Kabul Tarihi / Accepted
22 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Okumuş, Ejder, "Defterî Mehmed Paşa'nın Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ Başlıklı Eseri Çerçevesinde Siyaset Düşüncesi [Defterî Mehmed Pasha's Thought on Politics in the Framework of His Work En-Titled Nasâyih Al-Vuzarâ Wa Al-Umarâ]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 8/2 (Aralık/December 2021): 453-484.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

DEFTERİ MEHMED PAŞA'NIN NESÂYİHU'L-VÜZERÂ VE'L-ÜMERÂ BAŞLIKLIL ESERİ ÇERÇEVESİNDE SİYASET DÜŞÜNCESİ

Öz

İslam siyaset ve yönetim düşüncesi çerçevesinde siyasetname, nasihatname veya ıslahatname geleneğinin ayrı bir yeri olduğu şüphesizdir. Siyasetname türü eserler, siyaset ve yönetimle ilgili dikkate değer bilgi, görüş, nasihat, tavsiye ve teklifler ihtiva ederler. En üst yöneticiden en alt kamu görevlisine kadar her makam sahibinin nitelik, görev ve sorumluluklarını hatırlatır, yanlışlar, bozulmalar ve zulümleri ortaya koyarak çözüm önerileri getirirler. Defterî (Defterdâr) Bakkalzade Sarı Hacı Mehmed Paşa'nın (ö.1717) *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* adlı eseri de insanlığın ortak siyaset birikimini teşkil eden siyasetnameler kapsamında ele alınabilecek bir kitaptır. Bu makalede belirtilen eser ekseninde Defterî Mehmed Paşa'nın siyaset ve yönetim yaklaşımı anlaşılmasına çalışılmaktadır. Osmanlı'nın en kritik devirlerinden birinde elli yıla yakın bir süre devlette çeşitli hizmetlerde bulunan Osmanlı aydını Defterî Mehmed Paşa'nın siyaset ve yönetim düşüncesini inceleyip anlamak ve anlamlandırmak, bu makalenin amacıdır. Araştırmacı anlamacı metodolojik paradigma çerçevesinde nitel yaklaşımla dökümantasyon tekniğini kullanmak suretiyle konuyu incelemektedir. Son tahlilde Defterî Mehmed Paşa, bilhassa siyaset ve yönetim alanında araştırma yapanlar için hazine değerinde bir eseri miras bırakmıştır. Defterî Mehmed Paşa, eserinde öncelikle siyasetteki mevcut durumu tespit edip ortaya koymuş, ardından da eleştirisini ve çözüm önerisini serdetmiştir.

Defterî Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin en kritik ve en hassas dönemlerinden birinde yaşamış bir devlet adamı ve entelektüeldir. Devlet ve toplum görüşünde İbn Haldun'dan izler bulunan Defterî Mehmed Paşa, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflaması konusuna çok derinden ilgi gösteren, zamanın şartlarını yetkin bir biçimde ele alıp vasıflayan ve ıslahat fikirleri öne süren önemli devlet ve fikir adamlarındandır.

Tarihçi Defterî Mehmed Paşa dinamik bir devlet adamlığı hikayesine sahiptir. Belli aralıklarla defterdarlık makamına yedi defa tayin edildi. Defterdar, döneminin siyasi hayatındaki hareketliliğe bağlı olarak değişik görevlere getirildi. Sadrazamlık beklentisi olsa da çeşitli sebeplerle bu göreve getirilmedi. İşlerinde özensizlik, dikkatsizlik, ihmal, padişaha, din ve devlete hakaret, Selânik'te halka zulmetme, Tımsıvar'ın düşman eline geçmesinde payı bulunma gibi suçlamalarla ölüme mahkûm edilen Defterdar Mehmed Paşa, 1717 yılında idam edildi.

Buraya kadar belirtilen hususlardan da anlaşılabilirce üzere bu çalışmanın konusu oldukça önemlidir. Belirtmek gerekir ki konu, içeriği itibariyle gerek genel olarak siyaset ve yönetimin, gerek siyasetnamelerin, gerek 17. ve 18. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin yönetim ve toplum düzeninin, gerekse bizzat Defterî Mehmed Paşa'nın Osmanlı siyaset ve yönetimiyle ilgili yaklaşımının anlaşılması ve anlamlandırılmasına dair çalışmalara katkıda bulunacak boyutlar taşımaktadır. Söz konusu katkılarına bağlı olarak çalışma, bilhassa siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih araştırmalarına katkı sağlar niteliktedir.

Bu makale, Defterdar Mehmed Paşa'nın siyaset ve yönetim görüşü hakkında yapılmış çalışmalardan farklı olarak Paşa'nın *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* kitabına bir bütün halinde yaklaşmakta ve kitaptaki bütün konuları tarih, siyaset bilimi, siyaset felsefesi ve sosyolojinin verilerinden yararlanarak ele almaktadır. Nitekim makalenin başlıklarına bakıldığında bu açıkça görülebilmektedir.

Eser, kendisinden önceki siyasetname ve nasihatname türü eserler geleneğine, bilhassa Osmanlı zaman boyutuna tabidir fakat gerek konuları sıralayışına gerekse önem verdiği konuları ele alışına bakılırsa, kendine özgünlüğü, orijinalliği rahatlıkla görülebilir. Bu açıdan Defterî Mehmed Paşa'nın kitabı özgün bir siyasetname eseridir.

Defteri Mehmed Paşa'nın söz konusu kitabında mevcut dokuz bölümün konuları, kitabın bir bakıma daire-i adliyyenin sekiz rüknünü ele aldığını ve bu sekiz rükün çerçevesinde bilgi, görüş, nasihat, tavsiye ve tekliflerini sunduğunu göstermektedir. Kitapta Defteri Mehmed Paşa, devlette siyaset ve yönetim kapsamında neredeyse hiçbir konuyu dışarda tutmaz. Bir yandan siyasetin işlevleri ile başta padişah ve sadrazam olmak üzere devlet adamlarının ahlaki nitelikleri ve görevlerini ele alırken, diğer yandan kamu yönetimi kapsamına giren konuları, mesela bürokraside dikkat edilmesi gereken hususları, atamada liyakat ve ehliyet ilkesinin önemini ele alır. Bu çerçevede bir yandan ekonomi alanında toplum ve devlette dikkat edilmesi gereken noktaları incelerken, diğer yandan ordunun önemini ve askeri alanda nelere dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koyar, o çerçevede görüş ve nasihatlarını sergiler. Defteri Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki ciddi problemleri sıralar ve tartışırken rüşvete özel bir yer ve bölüm ayırır. Her ne kadar kitabın değişik yerlerinde rüşvete zaman zaman atıfta bulunsa da müstakilen bir bölümü (ikinci bölüm) rüşvete ayırır. Bu da Paşa'nın rüşvetin devlet ve toplum hayatı için ne denli tehlikeli olduğunu farkında bulunduğunu gösterir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Siyaset, Siyasetname, Yönetim, Osmanlı, Defteri Mehmed Paşa.

DEFTERÎ MEHMED PASHA'S THOUGHT ON POLITICS IN THE FRAMEWORK OF HIS WORK ENTITLED NASÂYİH AL-VUZARÂ WA AL-UMARÂ

Abstract

There is no doubt that the tradition of politicsbook, advicebook or reformsbook has a special place within the framework of Islamic politics and governance thought. Works such as politicsbook (siyasetname) and advicebook contain remarkable information, view, advice and proposals about politics and governance. These remind the qualifications, duties and responsibilities of each office holder from the top governor to the lowest public official, reveal mistakes, corruptions and cruelties, and propose solutions. The work of Defteri (Defterdar) Bakkalzade Sari Haci Mehmed Pasha (d.1717) named *Nasâyih al-Vuzarâ wa al-Umarâ* is also a book that can be handled within the scope of politicsbooks that constitute the common political accumulation of humanity. As a matter of fact, in this article, it is tried to understand the politics and governance approach of Mehmed Pasha in the axis of his work. It is the purpose of this article to understand and make sense of political and governmental thought of the Ottoman intellectual Defteri Mehmed Pasha, who served in the state for nearly fifty years in one of the most critical periods of the Ottoman State. The researcher examines the subject by using the documentation technique with a qualitative approach within the framework of the understanding methodological paradigm. In the final analysis, Mehmed Pasha left a treasure-worthy work for researchers, especially those working in the field of politics and governance. In his work, Defteri Mehmed Pasha first identified and revealed the current situation in politics, and then put forward his criticism and solution proposal.

Defteri Mehmed Pasha is a statesman and intellectual who lived in one of the most critical and sensitive periods of the Ottoman State. Defteri Mehmed Pasha, who has traces of Ibn Khaldun in his view of state and society, is one of the important states and intellectuals who showed a deep interest in the weakening of the Ottoman State after the 18th century, competently handled and described the conditions of the time and put forward ideas related to reforms.

Historian Defteri Mehmed Pasha has a dynamic statesmanship story. He was appo-

inted seven times at regular intervals to the office of financial management. Defterî was appointed to different positions depending on the dynamism in the political life of his time. Although there was a grandvizier expectation, he was not appointed to this post for various reasons. Defterî, who was sentenced to death on accusations such as carelessness, negligence in his jobs, insulting the padishah, religion and the state, persecuting the people in Thessalonike, having a share in Timishvar's capture by the enemy, was executed in 1717.

As can be seen, the subject of this study is very important. Because, in terms of the content of the subject, this has dimensions that will contribute to the understanding and interpretation of politics and governance in general, of the governance and society order of the Ottoman State in the 17th and 18th centuries, and of the approach of Defterî Mehmed Pasha on Ottoman politics and governance. Depending on his aforementioned contributions, the study contributes especially to researches of political science, sociology and history.

Unlike the studies about Defterî Mehmed Pasha's view on politics and governance, this article approaches Pasha's book *Nasâiyih al-Vuzarâ wa al-Umarâ* as a whole and discusses all the topics in the book by using the data of history, political science, political philosophy and sociology. As a matter of fact, this can be clearly seen when looking at the titles of the article.

Actually, the work is subject to the tradition of works such as politicsbook and advicebook before it, especially to the Ottoman dimension. However, its specificity and originality can easily be seen when we look at both the order of the subjects and the handling of the subjects that he cares about. In this respect, Defterî Mehmed Pasha's book is an original work of politics.

The subjects of the nine chapters present in Defterî Mehmed Pasha's book in question shows that the book, in a way, deals with the eight pillars of the circle of justice and provides his information, opinion, advice and proposals within the framework of these eight pillars.

In the book, Defterî Mehmed Pasha does not exclude almost any issue within the scope of politics, governance and administration in the state. On the one hand, he deals with the functions of politics and the moral qualities and duties of statesmen, especially the sultan, padishah and grandvizier; on the other hand, he deals with issues within the scope of public governance, such as the issues that need to be considered in bureaucracy, and the importance of merit and competence in appointment. In this context, while examining the points that need to be paid attention to in society and the state in the field of economy, on the other hand, he reveals the importance of the army and what should be considered in the military field, and exhibits his views and advice within that framework.

Defterî Mehmed Pasha allocates a special place and section to bribery at the points where he deals with serious problems in the Ottoman Empire. Although he makes reference to bribery from time to time in different parts of the book, he devotes a separate section (the second part) to bribery. This shows that Pasha is aware that bribery is very dangerous for the life of state and society.

Keywords: Sociology of Religion, Politics, Politicsbook, Governance, Ottoman, Defterî Mehmed Pasha.

GİRİŞ

İslam siyaset ve yönetim düşüncesi çerçevesinde siyasetname, nasihatname veya ıslahatname geleneğinin ayrı bir yeri olduğu şüphesizdir. Siyasetname türü eserler, siyaset, devlet ve yönetim hakkında önemli bilgi, ıslahat, nasihat ve öğütler içerirler. Bu eserlerde devlet başkanından en alt devlet görevlisine kadar devlette yönetici ve diğer görevlilerin nitelik, görev ve sorumlulukları hatırlatılır; yanlışlar, bozulmalar ve zulümler ortaya konularak çözüm önerileri getirilir. Bu hususlar çerçevesinde imam, halife, sultan veya meliklerin devleti nasıl yönetmeleri gerektiği, halka nasıl davranmaları lazım geldiği, siyaset ve yönetimde temel esaslar, adaleti ayakta tutmanın hayati derecede önemi, siyasette güzel ahlak, kamu yönetiminin temel hususiyetleri, kamu görevlilerinin atanma ilkeleri, maliye, hazine, bütçe, vergi, devletlerarası ilişkiler gibi temel siyasi konular ele alınır.¹

İnsanlığın ortak entelektüel ve siyaset bilimi geleneği olan siyasetname çalışmaları, Müslüman tarihçi, devlet adamı, bilgin ve aydınlar tarafından büyük bir tecrübe birikiminden yararlanılarak İslamî bir bakış açısıyla kaleme alınmış eserlerdir. Defterî Mehmed Paşa, namı diğer Defterdar Bakkalzade Sarı Hacı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*² adlı eseri de siyasetname kapsamında görülebilecek ve ele alınabilecek bir çalışmadır. Bu makalede Defterî Mehmed Paşa'nın bu eserinden hareketle siyaset ve yönetimle ilgili yaklaşımları ele alınmaktadır.

Bahsi geçen kitabın yazarı Defterî Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin zayıflama işaretlerinin somut olarak ortaya çıkmaya başladığı kritik ve hassas dönemlerinden birinde yaşamış bir devlet adamı ve entelektüeldir. Devlet ve toplum görüşünde İbn Haldun'dan (1332-1406) izler bulunan Defterî Mehmed Paşa, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti'nin zayıflaması konusuna çok derinden ilgi gösteren, zamanın şartlarını yetkin bir biçimde ele alıp vasıflayan ve ıslahat fikirleri öne süren³ önemli devlet ve fikir adamlarındandır.⁴

Defterî'nin hayat hikayesine kısaca işaret etmek, bu makalenin prob-

¹ Bk. Kadir Canatan, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014); Nevin Güngör Ergan, *Siyasetnamelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri* (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1998); Erwin Isac Jacob Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 99-100; Ejder Okumuş, *İslam Siyaset ve Yönetim Düşüncesi Üzerine Yayınlanmamış Ders Notları* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2021).

² Defterî Mehmed Paşa, *Nesâihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*, Esad Efendi Kitaplığı, No: 1830.

³ Hüseyin Ragıp Uğural, "Eser Hakkında", *Devlet Adamlarına Öğütler*, Defterdar Sarı Mehmet Paşa (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), xxvi.

⁴ Bk. Ejder Okumuş, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*, 3. Baskı (İstanbul: İz Yayınları, 2017).

leminin öneminin ortaya konulması bakımından faydalı olacaktır. Tarihi yönüyle de bilinen Defterî Mehmed Paşa İstanbul'da doğdu. Hayatının başlangıç yılları hakkında yeterli bilgi bulunmayan Defterî, ilköğrenimini tamamladıktan sonra küçük denilecek yaşta Rûznâmçe-i Evvel Kalemî'ne, yani hazine işleri ofisine girdi. Sonra bir süre defterdar mektupçuluğunda çalıştı. Râmi Mehmed Paşa sadrazam olunca başdefterdarlığa atandı. Belli aralıklarla bu makama yedi defa tayin edildi. Ocak 1713'te Tersâne-i Âmiri emini yapıldı. Aynı yıl Prut Antlaşması'nın tādili kapsamında Osmanlı-Rus sınırının tespiti için gönderilen heyetin bir üyesi idi. 1714 yılında yedinci defa başdefterdarlığa getirilen Defterdar Mehmed Paşa, Sadrazam Damad Ali Paşa'nın etrafındaki ilim erbabı devlet adamlarından biri oldu. İnişli çıkışlı bir devlet adamlığı hikayesi bulunan Defterî, döneminin siyasi hayatındaki hareketliliğe bağlı olarak değişik görevlere getirildi. Mesela yukardaki görevlerine ek olarak 1715'te yapılan Mora seferinde Eğriboz'dan orduya zahire nakliyle görevlendirildi. 1716 yılında Osmanlı-Avusturya savaşına katıldı. Sadrazamlık beklentisi olsa da çeşitli sebeplerle bu göreve getirilmedi.

Defterî Mehmed Paşa, işlerinde özensizlik, dikkatsizlik, ihmal, padişaha, din ve devlete hakaet, Selânik'te halka zulmetme, Tımışvar'ın düşman eline geçmesinde payı bulunma gibi suçlamalarla ölüme mahkûm edildi ve 1717 yılında idam edildi. Devletin çalkantılı, buhranlı devirlerinden birinde elli yıla yakın bir süre hizmetlerde bulunan Defterî Mehmed Paşa, aslına bakılırsa karmaşık olsa da devlet işlerinde uzun süre kalmayı başarmış, siyasette, yönetimde, bürokraside tecrübe kazanmış bir kişiliktir.⁵

Dinamik bir hayatı olan Defterî Mehmed Paşa, devletin ve toplumun problemleriyle de ilgilenmeyi ihmal etmemiş ve yazdıklarıyla yöneticilere tavsiyelerde bulunmuş, nasihatler etmiş ve öneriler getirmiştir. Bu bağlamda kalem aldığı iki esere bakılırsa; şunlardan bahsedilebilir: 1714-1716 yılları arasında yazılan *Zübde-i Vekâyiât*,⁶ 1656-1704 yılları arasında meydana gelen olayları nakleder. *Zübde-i Vekâyiât* yazarı, zamanına göre oldukça sade bir dille kaleme aldığı tarih eserinde IV. Mehmed'in hükümdarlık yıllarının bazı olaylarını, fetihleri, kendisinin içinde yaşadığı ve gözlemlediği olayları, muhasaraları, yenilgileri, çeşitli ülkelerle yapılan barış antlaşmalarını, muhasaraları, Karlofça Antlaşmasını; cülûs, arza girme, elçi kabul törenleri ve şehzade doğumlarını; sünnet ve evlenme şenlikleri, hil'at giyme,

⁵ Uğural, "Eser Hakkında", xvii-xxx; Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 98-100.

⁶ Defterî Mehmed Paşa, *Zübde-i Vakayiât*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, No: 1226; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat Tahlil ve Metin*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995).

bayramlaşma ve mevlid merasimlerini; mevâcib ve zahire dağıtımını; azil, nasb, katil, vefeyât ve müsâdere olaylarını; iç karışıklıkları, IV. Mehmed ve II. Mustafa'nın hal'i hadiselerini, Edirne Vak'ası'nın sebep, aşama ve sonuçlarını; eyaletlerde ortaya çıkan ihtilâl ve karışıklıkları; zelzele, fırtına, yangın, yağmur felâketleriyle inşa ve tamir faaliyetlerini; maliye ve para durumlarıyla dönemin diğer toplumsal hadiselerini ele alır.⁷

Defterdar'ın diğer eseri, *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* siyasetname ve nasihatname türünün bir örneğidir. Defterî Mehmed Paşa, bu eserinde nasihat ve temennilerini ortaya koyar. Paşa'nın muhatapları sadrazam başta olmak üzere yüksek makam sahipleridir. Aslında bunlar üzerinden Padişahlara da mesaj vermeyi hedefler. Bu yönüyle bu çalışma, bir 17. ve 18. yüzyıllar Osmanlı düşünürü Defterî Mehmed Paşa'nın bahsi geçen eserinden hareketle siyaset ve yönetim düşüncesini incelemektedir.

İfade edilen hususlardan da anlaşılacağı gibi bu çalışmanın konusu mühimdir. Konu, muhtevası bakımından siyaset ve yönetimin, siyasetnamele- rin, 17. ve 18. yüzyıllar Osmanlı yönetim ve toplum düzeninin, bizzat Defterî Mehmed Paşa'nın Osmanlı siyaset ve yönetimiyle ilgili yaklaşımının anlaşılması ve anlamlandırılmasına dair çalışmalara katkıda bulunacak boyutlar taşımaktadır. Söz konusu katkılarına bağlı olarak çalışma, bilhassa siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih araştırmalarına katkı sağlar niteliktedir.

Yazar, bu makalesinde Defterî Mehmed Paşa'nın siyasetname türündeki eserinden hareketle siyaset ve yönetime dair yaklaşımlarını anlama ve anlamlandırmayı amaçlanmaktadır. Makalede yöntem planında belirtmek gerekir ki araştırmacı söz konusu amaca matuf olarak anlamacı metodolojik paradigma çerçevesinde nitel yaklaşımla dökümantasyon tekniğini kullanmak suretiyle konuyu ele almaktadır.

Bu makalenin söz konusu önemi haiz odak mevzusunu belli düzey ve sınırlılıklarda içeren bazı çalışmalara işaret etmek, çalışmanın ehemmiyetini ve özgünlüğünü açığa çıkarmaya katkıda bulunabilir. Bu çerçevede Gökçe Özcan'ın "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ Adlı Eserine Göre Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Düzeni"⁸ başlıklı çalışması, Abdülkadir Özcan'ın "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri"⁹ Tayfun Akkuzu'nun *Yönetim Düşüncesinin Gelişim*

⁷ Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa", 9: 98-100.

⁸ A. Gökçe Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* Adlı Eserine Göre Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Düzeni", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 5 (2015), 1-22.

⁹ Abdülkadir Özcan, "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri", *Güneýdoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11 (1983), 239-248.

Sürecinde Siyasetnameler: Defterdar Sarı Mehmet Paşa Örneği başlığını taşıyan yüksek lisans tezi¹⁰ zikredilebilir.

Bu ve benzeri çalışmaların temel özelliği Defterî Mehmed Paşa'nın bir veya birkaç görüşünü öne çıkarmalarıdır. Bu makale ise Defterdar Mehmed Paşa'nın siyaset ve yönetim hakkında yapılmış mezkur çalışmalardan farklı olarak Paşa'nın *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* kitabına bir bütün halinde yaklaşmakta ve kitaptaki bütün konuları tarih, siyaset bilimi, siyaset felsefesi ve sosyolojinin verilerinden yararlanarak ele almaktadır.

1. VEZİR VE EMİRLERE NASİHATLER

Siyasetname, nasihatname ve ıslahatname türü eserlerde yazarlar, yukarıda da ifade edildiği gibi hem siyaset ve yönetime dair önemli bilgiler verir, görüşler ortaya koyar, hem de halife, sultan, padişah, sadrazam, vezir, emir ve diğer yöneticilere nasihatlerde bulunur, öğütler verirler. Defterdar Mehmed Paşa da kaleme aldığı *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* veya *Kitab-ı Güldeste* adlı çalışmasında aynı şekilde devlete, siyaset ve yönetime ait hatırı sayılır bilgiler verirken diğer yandan da padişaha, sadrazama, vezirlerle emirlere yönelik nasihat, tavsiye, öğüt ve tekliflerini ortaya koyar.

Walter Livingston Wright tarafından İngilizce'ye de çevrilen¹¹ ve Türkçede *Devlet Adamlarına Öğütler*¹² adıyla Latinize edilen ve sadeleştirilerek günümüz Türkçesine kazandırılan kitapta Defterî Mehmet Paşa, Osmanlı Devleti'nin o günkü durumunu eleştirel bir bakış açısıyla ele alır, devlet adamlarına öğütler verir ve bunu yaparken Osmanlı'nın ihtişamlı zamanlarıyla karşılaştırmalar yapar, özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın dönemini esas alarak kendi döneminin siyaset ve yönetimine tenkitler yapar.¹³

Defterdar Mehmed Paşa, kitabında bazı konularda âyet ve hadislere dayanır. Zaman zaman Lütfi Paşa'nın *Âsafnâme*'sinden nakillerde de bulunur.¹⁴ *Nesâyih*, gerçekten de Osmanlı Devleti'nin yapısı hakkında özgün bilgiler verir ve 17. ve 18. yüzyıl yönetimlerine dair eleştirel yaklaşımlar getirir.

Defterdar Mehmed Paşa'nın kitabını yazma gerekçesini anlatırken söyledikleri de kitabın kendisi açısından özgünlüğünü ve önemini ortaya

¹⁰ Tayfun Akkuzu, *Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Siyasetnameler: Defterdar Sarı Mehmet Paşa Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

¹¹ Sarı Mehmed Pasha, *Ottoman Statecraft The Book of Counsel for Viziers and Governors (Nasaih ül-Vüzerâ vel'Ümera)*, çev. Walter Livingston Wright (Princeton: Princeton University Press, 1935).

¹² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, haz. Hüseyin Rağıp Uğural (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000).

¹³ Uğural, "Eser Hakkında", xxi-xxiv.

¹⁴ Lütfi Paşa, *Asafnâme-i Lütfi Paşa*, haz. Ahmet Uğur (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982).

koyması bakımından önemli gözükmektedir. Bu bağlamda Mehmet Paşa, Osmanlı Devleti'nde devlet işleri, siyaset ve yönetim konularında pek çok tarih kitabı yazıldığını, ama bu kitaplar toplu halde değil, dağınık oldukları için, kamuya bir hizmet olarak o kitaplardan yararlanarak böyle konuları derli toplu olan bir kitap hazırladığını belirtmektedir.¹⁵

Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ (Vezirlere ve Emirlere Nasihatlar: Devlet Adamlarına Öğütler) dokuz bölüm ile iki zeyilden oluşmaktadır. Birinci bölüm sadrazamın ahlâk ve davranışlarını, ikinci bölüm makam sahiplerinin hallerini ve rüşvetin zararlarını, üçüncü bölüm hazine defterdarının nitelikleriyle makam sahiplerinin davranışlarını, dördüncü bölüm Bektaşî Ocağı'nın durumunu, beşinci bölüm reâyânın, askerî sınıfın dışında kalan halkın halleriyle zulmün ve gariplerin sisteminin zararını, altıncı bölüm sınır erlerinin ve ordu komutanının niteliklerini, yedinci bölüm cimrilik ve cömertlik, hırs ve açgözlülük, kibir ve kıskançlık, alçakgönüllülük ve gurur, iyi huy, kötü huy ve ikiyüzlülüğü, sekizinci bölüm sadık dost, çekiştirme ve ara bozuculuğun zararlarını ve dokuzuncu bölüm timar ile zeamet durumlarının niteliğini ele alır.¹⁶

Defterî Sarı Mehmet Paşa, bozulmaya yüz tutmuş olan toplumsal kurumların düzeltilmesinin yollarını tartıştığı siyasetname ve nasihatnamesinde adalet, vergi, rüşvet, ahlâk, padişaha itaat ve saygı, çok çalışmanın önemi, makam ve mevki sahipleri, halkın refah düzeyi, hazine, maliye, makama atanmada liyakat ve ehliyet sahibi olmanın lüzumu, zulüm, orduda ve diğer kurumlarda ıslahat ihtiyacı, toplumda sınıflar arasında dengenin gerekliliği, din, hukuk gibi konular üzerinde durur, dikkate değer çözümler yapar. Bölüm başlıklarına ve içeriklerine dikkatli bir bakışla kitabın dokuz bölümünde aslında Adalet Dairesi'nin (Dâire-i Adliyye) sekiz rüknünün, yani adalet, dünyanın düzeni, kurtuluşu ve mutluluğu, devlet, şariat, mülk, ordu, mal ve halkın ele alındığı anlaşılır.¹⁷

Defterî Mehmed Paşa'nın bu eseri yazmadaki gayesine işaret etmek de bu çalışmanın tamamlanmasına katkıda bulunabilir. Defterî Mehmed Paşa, Osmanlı toplumunun sorumlu bir ferdi, bir entelektüel ve devlet adamı olarak doğru ve yanlışları açık bir şekilde samimi olarak sultana, sadrazama ve diğer devlet büyüklerine söylemek gerektiğinden yanadır. Bu yaklaşımından dolayı Paşa, böyle bir eser ortaya koyarak devlet adamlarına hiç korkuya kapılmadan devlet ve toplumun durumunu paylaşmak, yanlış karar ve uygulamaları eleştirel bir bakışla ele alıp iletmek amacındadır.

¹⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 5.

¹⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 4-6.

¹⁷ Bkz. Bkz. Ejder Okumuş, "Osmanlı Devleti'nde Siyaset Kurumu Olarak Adâlet Dairesi", *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Ed. Hüseyin Şeyhanhoğlu (İstanbul: Divan Kitap, 2019), 13-26.

Bununla devlete olan borcunu ifa ettiği kanaatindedir. Padişaha ve diğer devlet adamlarına hakikati açıkça söylemek, devletin ve devlet adamlarının iyiliğindedir.¹⁸

Defterî Mehmed Paşa'nın siyasetname türündeki kitabında siyaset ve yönetimle ilgili görüşlerini ortaya koyarken bir kavram haritasına sahip olduğu ve o haritadaki kavramlar setiyle değerlendirmelerini yaptığı söylenebilir. Bu kavramlar başlıca sultan, padişah, halife, saltanat, Osmanlı, Devlet-i Aliyye, devlet, mülk, millet, mülk ü millet, sadrazam, vezir, emir, defterdar, serasker, şeriat, düzen, ulema, reaya, halk, asker, Bektaşî Ocağı, Yeniçeri, halk, adalet, zulüm, ahlak, doğruluk, din ü devlet, ehliyet, hazine, para, zeamet, timar ve rüşvet olarak tespit edilebilir. Bu kavramlar setine bir bütün olarak bakıldığında Paşa'nın kendi dönemindeki devlette makam sahibi olan kişilere yönelik tespit, sorun ve tavsiyelerini yöneltirken siyaset ve yönetim anlayışının ana çizgilerini verdiği görülür.

2. DEVLETİN VE SİYASAL DÜZENİN GEREKLİLİĞİ

İnsanların yazgısı olarak kabul edilebilecek toplumsal hayat, siyaseti, siyasal yapılanmayı, siyasal ilişkileri, siyasal bir düzeni ve yönetimi tabiatı gereği kendi içinde barındırır.¹⁹ İnsanlık tarihinde siyasetin ve siyasi ilişkilerin olmadığı bir toplum düzeninden bahsetmek mümkün değildir. Siyasetin söz konusu olduğu bir yerde de hiç şüphesiz yönetim doğal olarak kendine yer bulur. Siyaset ve yönetim, toplumların kültürel, dinî, ailevî, siyasi, hukuki, ahlaki ve diğer boyutlarının durumuna göre toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılıklar arz eder. Devlet ve devlete bağlı siyaset ve yönetim ise elbette insanlık için daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve gelişen bir durumu ifade eder.²⁰

İnsanlar arası ilişki ve etkileşimler için zorunlu olduğu söylenebilecek siyaset, yönetim, siyasal ilişki ve tarihin belli bir döneminden sonra kendini gösteren örgütlü siyasal yapı olarak devlet, Osmanlı söz konusu olduğunda da üzerinde durulması gereken bir insanlık durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı bağlamında ve toplumsal evreninde yaşamış bir entelektüel ve devlet insanı olan Defterî Mehmed Paşa, siyaset ve yönetim ile devletin varlığını toplumsal hayat için zorunlu görür. Ona göre Allah, dünyanın düzeni ve insanların durumlarının intizamı için

¹⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 11-15, 151-153.

¹⁹ Bk. Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 7; Christian Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. A. Ufuk Kılıç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 13; Nurullah Genç, *Yönetim ve Organizasyon* (Ankara: Seçkin Yayınları), 2007, 35.

²⁰ Bk. Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 4. Baskı (İstanbul: İnsan yayınları, 2018), 73 vd.; Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993); Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Şirin Tekeli (İstanbul: Varlık Yayınları: ts.).

adaletten vazgeçmeyen yöneticileri ve iktidar sahibi sultanları vesile kıldı.²¹ Bu bakıştan anlaşılmaktadır ki Defterî Mehmed Paşa, devletin varlığını insanların hayatlarının düzen içinde ve sağlıklı bir şekilde devam etmesi için gerekli görmektedir.

3. PADİŞAHIN YÜKSEK KONUMU VE GÖREVLERİ

Defterî Mehmed Paşa da diğer siyasetname yazarları gibi devletin en başındaki kişi olarak halife, sultan veya padişahın yüksek konumuna vurgu yapar ve görevlerini zikreder. *Nesâyihu'l-Vüzerâ* her ne kadar sadrazam ile diğer üst yöneticilere hitaben yazılmışsa da birinci bölümün hemen başlarında sultanın önemine, makamının büyüklüğüne ve görevlerine işaret edilir. Kitap boyunca da doğrudan veya dolaylı olarak birkaç yerde bu konuya temasta bulunulur.

Defterî Hacı Mehmed Paşa, padişaha başta sadrazam olmak üzere herkesin saygı göstermesi, hayır duada bulunması, sevgi beslemesi, özgüde bulunması gerektiği görüşündedir. Bu görüşünü padişahın yüksek mevkiine bağlar. Sultanın veya padişahın yüksek konumunu ifade etmek üzere de bir rivayet nakleder. Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) “Sultana sövmeyin; çünkü o Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir”²² buyurur.²³ Allahu azîmuşşan onu halife kılmıştır; o yeryüzünde zıllullah’tır. Osmanlı Padişahı da halife-i rû-yi zemîn, yani yeryüzünün halifesi, seçkin şehinşâh ve İskender vakarlı padişaktır. Dolayısıyla padişaha hayır dua etmek, sevgi beslemek, tersine hareket etmemek gerek.²⁴

Defterî’ye göre Allah parlak Osmanlı saltanatını zamanın sultanlarının başvuru kaynağı ve insanlığın, cihan halkının mukadder erzakının taksim edildiği yer kılmıştır. Allah’ın bu büyük lütfuna karşılık Osmanlı padişahlarının üzerinde ifa etmeleri gereken gayret borcu, yani bazı görevleri vardır. Bu borç, “Hepiniz yöneticisiniz ve hepimiz yönettiklerinizden sorumlusunuz”²⁵ hadisinin gereğince halkın refahını sağlamak, durumlarını düzeltmek, şerif-i garrânın hükümlerini uygulamak ve sınırlardan ve başka yerlerden gelecek tehlikelere karşı korumak gibi görevleri içerir. Bu görevleri

²¹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 3.

²² İsmail Muhammed el-Acluni, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, I, 552.

²³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 15.

²⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 15, 21.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed b. Zühreyr Nâsir (Beyrut: Dâru Tavkîn-Necât, 1422), “Cumâ”, 11; “Ahkam”, 1; “İstikraz”, 20; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, ts.), “İmaret”, 1829; “İman”, 194; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizi, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî, 2. Basım, 1395/1975, “Cihad”, 27. (Bu kaynaklar Defterdar Mehmed Paşa'nın orijinal eserinde verilmemiş, bu makalenin yazarı tarafından verilmiştir).

yerine getirmek için de sultan yetişmiş insan olmadan mülk, para olmadan da yetişmiş insan olmayacağı gerçeği esasına göre iyi yetişmiş nitelikli vezirlerin yönetimine ve güçlü cihad ordularının varlığına ihtiyaç duyar. Bunun için de çalışmalarından verim elde etmek, üretimlerinin semerisini almak, mal ve zahire biriktirmek, deniz gibi hazineler meydana getirmek, bütün kainatı yaratan Allah'ın emaneti olan reaya, yani halk fukarasının ve Allah'ın bütün kullarının emniyet, güven ve rahatını sağlamak, durumlarını düzeltmek ve düzene koymak için gayret gösterecek dindar, doğru bir Aristo ferasetli veziri tam yetkiyle vekil tayin etmelidir. Padişah, „Allah emanetleri ehline vermenizi ... emreder“²⁶ ayetinin hükmü gereğince memleketin işlerinin yoluna konulup düzenlenmesini, halkın durumlarının iyileştirilmesini tayin edeceği bu vezire bırakmalı ve bu veziri vezaret, yani görev alanındaki yönetim işlerinde tam bağımsız kılmalıdır.²⁷

Defterî, padişahın en önemli görevinin adalet üzere davranmak ve yönetmek olduğuna işaret eder. Elbette bütün devlet adamları, bütün yöneticiler adil davranmalıdırlar; fakat padişahların adil olmaları herkesin adil olmasından daha önemli ve daha gereklidir. Çünkü adalet hazinenin artmasını ve halkın çoğalmasını sağlar. Hazine ise halkın çoğalmasından ve memleketin mamurluğundan hasıl olur. Memleketin mamurluğu, yani imarlı oluşu ise adalet ile gerçekleşir. Bundan da anlaşılmaktadır ki harap olan bir ülkenin maldan nasibi olmaz ve böyle bir ülkenin halkı zenginlikte yetersiz olur.²⁸

Görüldüğü üzere Defterî Mehmed Paşa bu son adalet izahıyla insanlığın ortak siyasi bir mirası olan ve Müslümanlar tarafından da geliştirilen adalet dairesine (dâire-i adliyye) göndermede bulunur. Adalet dairesi Osmanlı yönetim ve siyaset geleneğinin çok önemli bir boyutunu teşkil eder.²⁹ Belirtmek gerekir ki Defterî padişahın yüksek konumunu, sorumluluğunun büyük olmasıyla, örneğin halkı düşmanlardan koruması, toplumsal düzeni sağlması, devleti iyi idare etmesi, adaletle riayet etmesi gibi çok önemli görevleri yerine getirme mükellefiyetine sahip olmasıyla açıklamaktadır.

4. DİN VE DEVLET

Siyaset, yönetim, siyasal düzen ve iktidar veya devlet ile din arasındaki etkileşimlerin, insanlık tarihi boyunca toplumsal ve siyasî hayatta güçlü bir etken olarak varlık kazandığı söylenebilir. Bundan dolayı din ile siyasî ik-

²⁶ en-Nisâ 4/58. (Ayet kaynağı, Defterdar Mehmed Paşa'nın orijinal eserinde verilmemiş, makalenin yazarı tarafından verilmiştir).

²⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 9-11.

²⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 9-11, 29.

²⁹ Bk. Okumuş, "Osmanlı Devleti'nde Siyaset Kurumu Olarak Adâlet Dairesi", 13-26.

tidar ve yöneticiler arasındaki ilişkiler, toplumların hayatında önemli ve dinamik bir yer işgal eder.³⁰ Nitekim siyaset felsefecileri, siyaset bilimcileri ve diğer sosyal bilimciler siyaset, yönetim, devlet ile din arasındaki ilişkileri incelemeyi kendilerine görev addetmiş ve addetmeye de devam etmektedirler. Müslüman entelektüel, düşünür, filozof ve âlimler de aynı şekilde söz konusu olgu üzerine ciddiyetle mütemadiyen kafa yormuş ve yormaktadırlar.

Müslüman âlim ve düşünürlerin siyasetle ilgili yaklaşımlarında din-devlet ilişkileri hakkında farklı görüşler olsa da, din ile devleti ikiz olarak telakki etme geleneği olduğu söylenebilir.³¹ Mesela Gazâlî'nin (1058-1111) devlet anlayışında bu geleneğe uygun olarak ikiz yaklaşımı dikkati çeker.³² Defterî Mehmed Paşa da eserinde din ile devleti hep birlikte zikreder ve “din ü devlet” terkiibini kullanır.³³ Klasik-geleneksel Osmanlı siyaset ve yönetim düzeninde de din ile devletin ikiz kabul edildiği ve buna bağlı olarak şer'î siyasetle aklî ve dünyevi siyasetin birlikte yürütüldüğü bir yönetimin ortaya konulduğu söylenebilir.³⁴

Defterî bazen de “mülk ü millet” terkiibini kullanır.³⁵ Bu terkip de aslında din ü devlet ile ilişkilidir. Mülk devlet ve hükümdarlığı, hükümdarlığın iktidar gücünü, millet de dini ve İslam inancı ortak paydasında toplanan insan birlikteliğini ifade eder. Dolayısıyla din ü devlet terkiibiyle aynı anlam çerçevesi ve örgüsü içinde yer alır. Defterî'nin din ile devleti birlikte kullanması, siyaset bilimi ve felsefesi çerçevesinde bugün de din-devlet ilişkileriyle ilgili olarak güncelliğini koruyan birçok noktayı işaretlemesi bakımından önemlidir.

5. SİYASETTE ADALET, ADALET DAİRESİ VE HUKUK

Siyaset felsefesi perspektifiyle yaklaşıldığında adaletin, siyaset ve ona bağlı olarak yönetimin en önemli boyutlarından biri olduğu söylenebilir.³⁶ Nitekim Fârâbî'den Gazâlî'ye, İbn Miskeveyh'ten (932-1030) Yüsus Has Hâcib'e (11. yy), Nizamülmülk'ten (1018-1092) Koçi Bey'e (17. yy) kadar bütün İslam düşünürü, âlimi ve aydınları siyaset ve yönetimde adaletle ayrı bir önem verirler.³⁷ Siyaset ve yönetimde adalet, Defterî Mehmed Paşa'ya

³⁰ Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 79 vd.

³¹ Zeki Velidi Togan, *Tarihîte Usul* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985), 147; İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1996), 45.

³² Ebû Hâmid Gazâlî, *et-Tibru'l-Mesbûk fî Nasihati'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988).

³³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 21, 23, 25.

³⁴ Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 147.

³⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 23, 55.

³⁶ Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, 18, 19, 22.

³⁷ Ejder Okumuş, *İslam Siyaset ve Yönetim Düşüncesi Üzerine Yayınlanmamış Ders Notları* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2021).

göre de Osmanlı Devleti bağlamında ve genel olarak hayati derecede mühimdir. Devletin ve toplumun ayakta kalmasının yolu adaletten geçer. Bundan dolayı şan sahibi padişah, şanı yüksek vezir, memleketin valileri, halkın yöneticileri, hakimleri, asker ve muhafızları adalet üzere hareket etmek zorundadırlar. Çünkü adalet hakkında Rasul-i Ekrem (s.a.v.) “Bir saatlik adalet yetmiş yıllık ibadete denktir” buyurmuştur. Yine bir hadiste “Kıyamet günü insanların en sevimsisi adil imamdır” buyurmuştur.³⁸

Bütün yöneticilerin, bütün emir ve amirlerin adalet üzere hareket etmeye çalışmaları lazımdır. Fakat padişahların adil olmaları herkesin adil olmasına göre daha fazla önemli ve daha fazla gereklidir. Çünkü adalet hazinenin artmasını ve halkın çoğalmasını sağlar. Hazine ise halkın çoğalmasından ve memleketin mamurluğundan hasıl olur. Memleketin mamurluğu, yani imarlı oluşu ise adalet ile gerçekleşir. Bundan da anlaşılmalıdır ki harap olan bir ülkenin maldan nasibi olmaz ve böyle bir ülkenin halkı zenginlikte yetersiz olur.³⁹

Defterî Mehmed Paşa'nın adaletle ilgili ortaya koyduğu hususlar, adalet dairesine (Dâire-i Adliye) götürmektedir. Burada yarı yarıya indirilerek dört maddede özetlenen hususlar adalet dairesinde daha geniş perspektifte sekiz maddede sıralanmaktadır. Tarihsel olarak kökleri nispeten çok gerilere dayanan *Adâlet Dâiresi*,⁴⁰ İslam devletleri ve toplumlarında dünyanın düzeni, kurtuluşu ve mutluluğu, devlet, şeriat, mülk, ordu, mal, halk ve hükümdarın adaleti şeklinde birbirine bağlı sekiz başlıktan oluşmaktadır. Müslümanlar, Adâlet Dâiresi'ni Kur'an ve Sünnet'in adalet yaklaşımına dayanarak zenginleştirmiş, İslam toplumlarına has bir siyaset kurumu haline getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde de *Adâlet Dairesi* İslam'dan kaynağını alan anahtar bir siyaset kurumudur.⁴¹

Adalet dairesine göre (1) adldir mucib-i salâh-ı cihan (Adâlettir dünya düzen ve kurtuluşunu sağlayan); (2) Cihan bir bağdır dıvarı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlet); (3) Devletin nâzımı şeriatdır (Devletin nizamını kuran Allah kanunudur); (4) Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk (Allah kanunu ancak devlet ile korunur); (5) Mülk zabt eylemez illa leşker (devlet, ancak ordu ile zaptedilir); (6) Leşkeri cem' idemez illa mal (Ordu,

³⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 27.

³⁹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 27, 29.

⁴⁰ Bk. Linda Darling, “Do Justice, Do Justice, for That is Paradise, Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 22 (2002), 3-19; John R. Perry, “Justice for the Underprivileged: the Ombudsman Tradition of Iran”, *Journal of Near Eastern Studies*, 37/3 (1978), 203-215.

⁴¹ Okumuş, “Osmanlı Devleti'nde Siyaset Kurumu Olarak Adâlet Dairesi”; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Ömer Laçiner, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 28-29; Norman Itkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel (İstanbul: Şûle Yayınları, 1997), 132; Necmüddin İbrahim b. Ali et-Tarsusi, *Tuhfetu't-Turk Fimâ Yecibu en Yu'mel fi'l-Mülk*, thk. Rıdvan es-Seyyid (Beyrut: Daru't-Talia, 1992), 74 (Rıdvan es-Seyyid'in dipnotu).

ancak mal ile ayakta kalır); (7) Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır); (8) Raiyyeti kul der padişah-ı aleme adl (Halkı idare altına ancak Cihan Padişahı'nın adâleti alır). Bu sekiz madde daire biçiminde gösterilir ve bu daireye adalet dairesi denir.⁴²

Defterî Mehmed Paşa'ya göre adalet o kadar önemlidir ki devlette yöneticilerle halkın durumlarından ve zamanın olaylarından sürekli haberdar edecek görevliler tayin etmeli ve yanlış giden, zalimce, adalete ters şeyler olduğunda müdahale etmelidir. Aksi halde zalimler güçlenir, halka zulmederler, her yere eşkiya musallat olur. Bu durumda güven ve emniyet ortadan kalkar, halk da o diyarları terk eder gider. Bütün bunlar da hazinenin boşalmasında veya gelirlerinin azalmasında etkili olur.

Defterî devlet adamlarının zulümden ve zalime yardımdan kaçınmalarının da elzem olduğunu belirtir. Ona göre devlet adamları, halkın durumunu takip etmeli, halka sahip çıkmalı, garip ve mazlumlara zulmetmemeli, zulmedenlere engel olmalıdırlar. Zulmeden mutlaka kötü sonuçlarıyla karşılaşır ve dolayısıyla zulümden devlet zarar görür.⁴³

Açıkça anlaşıldığı üzere Defterî'nin siyaset görüşüne göre devletin, devlet adamlarının hukuk ve yasa ne gerektiriyorsa ona göre davranmaları, siyaset yapmaları ve yönetmeleri elzemdir. Hukuk ve yasaların uygulanmasında adalet ve eşitlik esas olmalıdır. İnsanlar arasında ayrımcılık, kayırmacılık yapılmamalı, mesela rüşvetle, torpille vd. suçluyu cezalandırmaktan vazgeçmemelidir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa eserinde bu hususlara verdiği önemi gösteren noktaları ortaya koymuştur.⁴⁴

Gerçekten de adalet, hukuk ve yasalar, her toplum ve her devlet için hayati derecede önemlidirler. Bugün siyaset bilimi araştırmalarında en çok öne çıkan konular arasında yer almaları da bunu göstermektedir. Dolayısıyla Defterî'nin, kendi dönemindeki durumlar çerçevesinde söz konusu hususlara bakarak bugüne de mesajını gönderdiğinden bahsedilebilir.

6. SADRAZAMIN AHLAKI VE GÖREVLERİ

Devlette, siyaset ve yönetimde ahlak çoğu zaman yönetenlerle, devlet adamlarıyla bağlantılı olarak ele alınır. Siyaset işini yürütenlerin ve onların organize ederek ortaya koydukları yönetim işini uhdesine alanların görevleri de birçok önemli boyutuyla birlikte ahlak ekseninde ele alınır ve

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Derviş el-Cüveydi, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996), 43-44; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007); Kınalızâde Âli, *Ahlâk-ı 'Alâî* (Bulak, h. 1248); Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, haz. Ahmet Kahraman (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, ts.), 282-283. Ayrıca bk. Itkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, 32.

⁴³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 29, 93-99.

⁴⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 33-35.

değerlendirilir. Mesela Celaleddin Devvânî, ahlak merkezli bir siyaset ve yönetim yaklaşımı serdedir.⁴⁵ Dolayısıyla devlet, siyaset, yönetim ve yönetenlerin ahlaki boyutta değerlendirilmesi çok önemlidir. Nitekim Defterî Mehmed Paşa da kendi döneminin Osmanlı devlet ve devlet adamlarına, siyaset ve yönetimine ahlaki açıdan bakarak iyi ahlaki ilke ve esaslar çerçevesinde eleştiriler yöneltir ve çözüm yolları gösterir.

Defterî Mehmed Paşa'ya göre sadrazamın padişahın mutlak vekili sıfatıyla sahip olması gereken ahlaki nitelikleri ve devlette üstlendiği makamın gereği olarak önemli görevleri bulunmaktadır. Öncelikle ahlaki niteliklere bakılırsa, sadrazam; güzel ahlak sahibi, adil, dürüst, halktan herkese eşit mesafede, açık sözlü, sırrı koruyan, dalkavukluk etmeyen, kötü huylu olmayan, mürai olmayan, samimi davranan, vefalı, dostluğa ve dostta düşkün, kendini beğenmeyen, çalışkan, rüşvete bulaşmayan, makam emanetini ehline veren, açgözlü değil, kanaatkâr, çalmayan, hak yemeyen bir şahsiyettir. Aynı şekilde tahammül sahibi, zulüm yapmayan, cömert, eli açık, dost; cimrilikten, hırstan, açgözlülüğünden, mal düşkünlüğünden, kibirden, hasetten, gıybetten, çekiştirmeden, arabozuculuktan, hıyanetten, hile ve aldatmadan, yalan söylemekten, öfkeden, gösteriş ve kibirden uzak; alçakgönüllü, görevini suiistimal etmeyen, ayrımcılık yapmayan, hiddet ve sertlikten uzak, gösterişe kapılmayan, yalana başvurmayan bir kişiliktir.

Bunlara ek olarak Defterî'ye göre sadrazam her işte ciddiyet sahibidir; sohbetlerde ciddi konular konuşur, memleket meselelerini, din ve devlet işlerini gündeme getirir. Gayri ciddilikten uzak durur. Yüksek meclislerinde maskaralığa, gevezeliğe, taklit, oyun ve eğlenceyle vakit harcamaya, gereğinden fazla şakaya müsaade etmez. Halk sadrazama kolayca ulaşabilmelidir. Sadrazamın kapısı her zaman halka açık olmalıdır. Bu geçici dünyada devlet ve saltanattan maksat, lezzet, zevk ve arzuların peşine düşmek değil; tersine ahiret azığı toplayıp güzel işler yapmak suretiyle sürekli iyi isim bırakmak ve devamlı güzel anılmaktır. Sadrazam zamanını devlet işlerine harcamalı, saza, söze ve içkiye meyletmemelidir. Sadrazam daima Allah Azîmüşşân (c.c) hazretlerinden korkmalı; haktan uzaklaşmamalı, istikamet caddesinden sapmamalı, pak şeriati icra etmeye gayret etmelidir. Sadrazam, güzel ahlaklı ve iyi huylu bir kişi olmalı ve güzel ahlaklı ve arif kimselerle arkadaşlık etmelidir. Gizli ve açık daima edep üzere hareket etmelidirler. Hep hayra çalışmalı ve hayra niyet etmelidir. Övünmemeli, böbürlenmemeli, şöhret peşinde koşmamalı, makamperest, zevk ve şehvet düşkünü olmamalı, kendini sürekli muhasebe etmelidir. Gösterişe

⁴⁵ Bk. Celâleddin Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, tsh. Abdullah Mes'ûdi 'Ârâ'i (Tahran: İntişârât -i 'İttılâ'ât, 1391).

kapılmamalıdır. Mal düşkünü olmamalıdır. Mal edinmek için halka kötü davranmamalı, herkese sevgiyle yaklaşmalı, insanlarla iyi geçinmeli, halkın gönlünü yapmalı, gönül yıkmaktan kaçınmalıdır. Daima ölümü ve öleceğini düşünüp ona göre hareket etmelidir. Sadrazam, ayrıca mütevekkil olmalıdır. Her işte sabır ve tahammül sahibi olmalı, Hakk'a mütevekkil olup bütün işlerini Allah'a havale etmelidirler.⁴⁶

Defterî'nin yaklaşımında buraya kadar belirtilen niteliklere sahip olan Aristo tedbirli vezir, Allah'ın yardımı ile güç işleri kolayca yapabilir ve iki cihanda Allah'ın lütuf ve bağışlarına mazhar olur. Bütün bu ahlaki nitelik ve erdemlerle donanmış olması gereken sadrazamın veya vezir-i azamın devlette önemli görevlerde bulunması gerekir. Bu görevler, Defterî Mehmed Paşa'nın kitabının bütün bölümlerine bakarak şöyle maddeleştirilebilir:

1. Şeriata uymak ve şeriati icra etmeye çalışmak.
2. Aşağı ve yukarı tabakaya mensup insanların hallerini iyileştirip doğruluk ve adaleti olabildiğince yaymak, haksızlıkları ve kötü bidatleri ortadan kaldırmak, fitne, fesat ve zulüm pisliklerini gidermek ve de inat ve isyan ateşini yok etmek için çok çaba harcamak.
3. Önce ahiret gününe kadar Yüce Allah'ın şerefli kıldığı, şehir ve beldelerin en şerefli, yer ve yapıların en kutsalı Mekke-i Mükerrreme ile Medîne-i Münevvere halkının Kahire'den her yıl gönderilmesi gelenek halini alan yiyeceklerini eksiksiz göndertip rahat yaşamalarını sağlamak. Her şeyden önce bu yiyeceklerin temiz, ayıklanmış ve eksiksiz olarak gemilere yüklenmesi ve yolda yoksulların haklarına zarar gelmesinin önlenmesi için güvenilir kişiler atanmasını ve vaktinde yerine ulaştırılmasını sağlamak.
4. Şeriatin hükümlerini yerine getirmede herkesi eşit görüp küçük, büyük, zengin, yoksul, halk ve bey farkı gözetmemek.
4. Padişaha karşı açık sözlü olmak, hak sözü çekinmeden padişaha söylemek. Din ü devlet işlerine lazım olanı çekinmeden, korkuya kapılmadan, azledilme endişesine kapılmadan padişaha söylemek.
5. Devlet sırrını ve padişahlarla kendisi arasındaki sırları hiçbir kimseyle paylaşmamak.
6. İslam padişahı hazretlerine her daim hizmette bulunmak ve hayır dua etmek; zira Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "Sultana sövmeyin; çünkü o Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir." Allahu azîmuşşan onu halife kılmıştır; o yeryüzünde zıllullah'tır. Dolayısıyla padişaha hayır dua etmek, sevgi beslemek, tersine hareket etmemek gerek.
7. Makamlara liyakat ve ehliyet sahibi kimseleri, hak edenleri atamak.
8. Padişah'ı yanlış şeyler yapmaya teşvik etmemek ve yaparsa uyarmak;

⁴⁶ Bk. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 9-154.

vergi toplama, halkın mallarına yaklaşım gibi iktisat siyaseti alanına giren işlerde doğru olanı yapmaya yönelmek. Haksız yere halkın malına el koymamak, haram malın hazineye girmesini engellemek.

9. Daima hakkın rızasını gözetip akılsızların işi olan öfkeye kapılmamak ve bir zayıf karıncaya dahi suikast etmemek, kötü fikir beslememek.

10. Devlette ve halkta düşkün, mazlum ve yoksul olanları koruyup kollamak, muhtaçlara yardım etmek, kimsenin malına tamah etmemek, zulmü caiz görmemek.

11. Rüşvete meydan vermemek, rüşvetle iş yapılmasına, makamlar dağıtılmasına, atamalar yapılmasına karşı mücadele vermek.

12. Devlet işlerini düşünerek, acele etmeden, telaşlanmadan, tahammülle yürütmek.

13. Devlet işlerini zamanında yapmak, ertelememek ve bu bağlamda ihtiyaç sahiplerinin de işlerini yarına bırakmayıp elden geldiğince zamanında görmek.

14. Halka değer vermek, halkın gönlünü kazanmak, halka güler yüz, şefkat ve merhametle yaklaşmak ve bu bağlamda zayıfların, miskinlerin durumlarından gafil olmamak, onlarla ilgilenmek.

15. Yöneticileri denetlemek.

16. Devlette sevgi ve saygıyı hakim kılmak: Başta padişahla ilişkilerde olmak üzere devlet siyaseti ve yönetiminde, mesela divan üyeleri arasında, ulemaya karşı, devlet erkanı içindeki marifet ehline karşı sevgi ve saygıyı yaygınlaştırmak.⁴⁷

Esasen Defterî Mehmed Paşa, sadrazamın şahsında başta yüksek makam sahipleri olmak üzere bütün devlet görevlilerinin söz konusu ahlaki niteliklerle mücehhez olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Böylece Defterî Mehmed Paşa, donandıkları bu ahlaki niteliklerle devleti en iyi şekilde yönetebileceklerini savunmaktadır. Çünkü güzel ahlak, siyasette ve devleti yönetenlerde en temel boyutlardan biridir. Güzel ahlak sahibi ve ahlaki değerlerle hareket eden erdemli insanların yönettiği devlet ve toplum erdemli ve güzel ahlaklıdır fakat kötü ahlak sahibi kişilerin yönetimi tersine erdemsiz yönetimdir. Güzel ahlak sahibi erdemli kişi, layıkıyla görevini yapar, layıkıyla yönetir ama kötü ahlaklı erdemsiz kişi devlet ve halka zarar verir.

7. YÖNETİMDE LİYAKAT VE EHLİYETİN ÖNEMİ

Devlet makamlarına, kamuya hizmet için var olan mevkilere liyakat ve ehliyet esasına göre atama yapılması devlet ve siyasal iktidarın sağlıklı bir şekilde varlıklarını sürdürebilmesi için elzemdir. İbn Teymiye'nin (1263-

⁴⁷ Bk. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 9-154.

1328) siyaset ve yönetim düşüncesinde liyakat ve ehliyetin hayati bir yeri vardır.⁴⁸ İmam Gazalîde de aynı hususa büyük önem verilir.⁴⁹ Yine örneğin İbn Cemâa'nın siyaset düşüncesinde de liyakat ve ehliyet ilkesi çok mühimdir.⁵⁰

Defterî Mehmed Paşa'ya göre de söz konusu ilke büyük önemi haizdir. Defterî Mehmed Paşa'nın görüşünde padişahın devlet işlerini kendi adına yürütmek üzere nitelikli bir sadrazam atamasında da sadrazamın devlet işlerini yürütmek üzere gerekli atamaları yapmasında da en temel kriter, liyakat ve ehliyetidir.⁵¹ Bu kritere göre makamlar layık ve ehli olan, yani şer-i şeriften ve dünyadan haberdar olan, entelektüel, bilgili, görgülü, tecrübeli, makamın gereğini yapabilecek insanlara verilmelidir. Aracılık, kayırma, rica veya rüşvetle makam verilmemelidir. Atamalarda „Allah emanetleri ehline vermenizi ... emreder“⁵² ayetinin hükmü gereğince hareket etmek lazımdır. Geçmiş bütün devletlerde mülk ü millette ortaya çıkan felaket, zarar, ziyan, zeval, fitne ve ihlalin bu ayetin mazmununa göre amel edilmemesi olduğu üzerinde ittifak vardır.⁵³

Defterî Mehmed Paşa'nın liyakat ve ehliyet hakkındaki yaklaşımı, genel olarak kendisinden önceki siyasetname geleneğine uygundur. Mesela Defterî Mehmed Paşa ile hemen hemen aynı süreçleri yaşayan Koçi Bey Defterî Mehmed Paşadan kısa bir süre önce kaleme aldığı *Risâlesi*'nde ısrarla liyakat ve ehliyete vurgu yapmıştır.⁵⁴ Defterî Mehmed Paşa liyakat ve ehliyetin önemini öyle vurgular ki ona göre devlet makamları seçkinlerin elinde dönüp dolaşan bir aygıt dönüşmemelidir. Eğer atamalarla makamlara hep beyzadeler atanırsa devlet, halkın içinde iş bilir, becerikli, liyakatli ve ehliyetli orta düzey kimseleri ihmal etmiş, bir kenara itmiş olur. Bu durumda liyakatsiz, ehliyetsiz, beceriksiz, işten anlamayan, zalim kişiler rüşvetle devlet makamlarına atanırlar. Bu gibi durumlar ise devletin çöküşünü hazırlar, zulmü yaygınlaştırır, adalet duygusunu zayıflatır, adalet sistemini çökertir.⁵⁵

Defterî Mehmed Paşa devlette liyakat ve ehliyetin önemini vurgulamak ve göstermek bakımından yer yer çeşitli örnekler de verir. Mesela defterdarın atanmasında liyakat ve ehliyetin oldukça önemli olduğunu üçüncü bölüm-

⁴⁸ İbn Teymiyye, *Siyaset es-Siyasetu's-Şer'iyye*. çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985).

⁴⁹ Gazalî, *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Nasihati'l-Mülûk*, 50-51, 69-70.

⁵⁰ Bedreddin İbn Cemâa, *Tahrîru'l-Ahkâm fî Tedbiri Ehli'l-İslâm*, thk. Fuad Abdu'l-Mun'im Ahmed (Katar: Riâsetu'l-Mehâkimi's-Şer'iyye ve's-Şuûni'd-Diniyye, 1985), 76.

⁵¹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 9, 32,

⁵² en-Nisâ 4/58. (Ayet kaynağı, Defterdar Mehmed Paşa'nın orijinal eserinde verilmemiş, makalenin yazarı tarafından verilmiştir).

⁵³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 55.

⁵⁴ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, haz. Yılmaz Kurt (Ankara: Ecdâd Yayınları, 1994), 85-87.

⁵⁵ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 55.

de anlatır. Atanacak defterdarın hazine işlerinden anlayan, doğru, dürüst, güvenilir, akıllı ve uyanık biri olması gerektiğinden bahseder. Yine örneğin bir yerde hesap ilmiyle ilgili bir kamu hizmetine atamada da liyakat ve ehliyet ilkesine göre hareket etmenin önemi üzerinde durur. Hesapla ilgili söz konusu kamu makamına o alanda mahir olan kişi bulunup getirilirse o kişi de bilgi ve hüneri sayesinde işi yetki ile, hakkıyla ve layıkıyla yönetir.

Defterî Mehmed Paşa, liyakat ve ehliyetle göre atama yapılmasının devlette haksızlık, zulüm, adaletsizlik, adam kayırma, torpil ve rüşvet gibi olumsuzluklara yol vermeyeceği görüşündedir. Fakat liyakat ve ehliyetle göre atama yapılmaması durumunda devlette rüşvet ve yolsuzluğun, haksızlık ve adaletsizliğin yaygınlaşacağını ileri sürer.⁵⁶ Günümüzde siyaset ve kamu yönetimi alanında da çok tartışılan, önemi vurgulanan liyakat ve ehliyet, Defterî Mehmed Paşa tarafından ısrarla vurgulanır.

8. EKONOMİK HAYAT VE REFAH

Defterî, ekonomik hayatta bazı olumsuzluklar olduğu görüşündedir. Defterî'ye göre Osmanlı toplumunda refah düzeyi gittikçe düşmektedir. Bunun sebebi siyasette, yönetimde, toprak sisteminde, zeamet ve tımar, hazine konusunda, vergide adaletle riayet edilmemesi, zulmedilmesidir. Çünkü ekonomik hayatın yüksek düzeyde olması ve refah düzeyinin yüksek olması adaletle bağlıdır. Adalet dairesinde de işaret edildiği gibi devlet ve toplumda adalet düzeninin kurulması ekonomik düzeyin yüksek olmasını, ekonominin iyi olması da adalet düzeninin iyi olmasını sağlar. O halde adalet ile ekonomi arasında etkileşim söz konusudur. Defterî Mehmed Paşa'ya göre adalet halkın çoğalmasına, yani nüfusun artmasına, ülkeyi terketmemesine ve dolayısıyla mal ve vergilerin artmasına, o da hazinenin dolmasına yol açar. Ekonominin düzgün olması aynı zamanda ordunun da güçlü ve sağlıklı olmasını temin eder.⁵⁷

Defterî'ye göre ekonomik hayatın sağlıklı olması için devlet, özellikle de sadrazam ve diğer yüksek makam sahipleri, ekonomik kuralların uygulanması, ihlal edilmemesi, fiyatların kontrolü, paranın durumu, akçenin ayarı ve dirhemi, meşru mal edinme, toplumsal hayatın dengesini bozacak şekilde ekonomik faaliyetlerin engellenmesi gibi noktalarda azami derecede dikkatli ve duyarlı olmalıdırlar. Aksi halde toplumda ekonomik dengesizlikler baş gösterir. Bundan dolayı bütün yöneticiler, valiler, emirler, ekonomik meselelere ihtimam göstermelidirler.⁵⁸ Toplum ve devletin

⁵⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 55-65.

⁵⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 29.

⁵⁸ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 31-33.

ekonomik olarak iyi olması ve yüksek refah düzeyini yakalaması, ekonomi işlerinden sorumlu kişilerin liyakat ve ehliyet sahibi olmalarına riayet edilmesine bağlıdır. Mesela defterdarın konumu çok hassas olduğundan dolayı tayin işlerinin adalet, liyakat ve ehliyet ilkelerine uyularak yapılması elzemdir. Bu ilkeler muvacehesinde atanan defterdara sadrazamın ve bütün devlet erkanının gereken önemi vermesi ve saygılı davranması da şarttır.

Defterdar, devlet hazinesinden sorumludur ve dolayısıyla çok önemli bir pozisyonu işgal eder. Bundan dolayı onun hazine işlerini yürütebilecek donanımında, güvenilir, dürüst bir kimse olmasına dikkat etmelidir. Hazine defterdarı emanet vakarını üzerinde toplayan, doğruluk ve istikamet üzere olma niteliğine sahip, uzun yıllardır hazine gelirlerini arttırmaya çalışan ve hazine işlerini düzgün yola koymakta tam bir çaba içinde olan, kalem işlerini doğru yola koyan veya düzeltmeye gereken önemi vererek görevinin gereklerini yerine getiren, askerlerin ihtiyaçlarını, araç, gereç ve maaşlarını zamanında ödeyen; sözün kısıası doğruluk sahibi, eksiksiz, „Her işin erbabı vardır“ denilmeye layık, tedbirli, kalem İşlerinde bilgili, olgun, deneyimli, doğru, dindar, devlet malının toplanmasında tam kifayet sahibi bir kişi olmalıdır. Padişah ve sadrazam, ehliyetsiz olup o yüksek rütbeye lâyık olmadığı halde bazı yakınlarının rica ve kayırması ile veya kendisine bağlılık ve yakınlığı olması hasebiyle birini defterdar olarak tayin etmemelidirler. Hazine işleri Osmanlı devletinin her şeyden daha önemli ve gerekli işlerdendir.⁵⁹

Defterî'nin siyaset yaklaşımında defterdarın aklını iyi kullanan, uyanık, kavrayışlı ve dürüst biri olması çok önemlidir. Defterdar, bu vasıflarıyla hazine işlerini yakından takip etmeli, hazine işlerinde memur olan kişileri sıkı kontrol edip denetlemeli; işlerini doğru yapıp yapmadıklarını takip etmeli; yolsuzluk çukurunun hiyânetine düşüp düşmediklerine, kendi çıkarları için devlet düzeninin yıkılmasına ve tehlikeye düşmesine sebep olacak işlere bulaşıp bulaşmadıklarına, devlet gelirini korumada bağlılık derecelerinin ne olduğuna dikkat etmelidir. Devlette defterdarlık ve defterdara önem verilmesi, defterdara yeri geldiğinde iltifat edilmesi, sahip çıkılması çok mühimdir. Buna karşılık defterdarın da görevini itina ve ciddiyet ile yürütmesi, dürüstlükten asla vazgeçmemesi, dininin gereklerine uyması, kendi gelirleriyle yetinip başka mallara ve rüşvete yönelmemesi, heva ve hevesine uymaması, hazineye sahip çıkması, hazine gelirlerinin artması ve giderlerinin azalması için çalışması, israfa yol vermemesi gerekir. Devlet erkanı, sadrazam ve defterdar söz konusu hususlara riayet ederse, hazine işleri mutlaka düzelecektir. Devlet ve devlet erkanının halka normal vergi-

⁵⁹ Bk. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 65-95.

sinin dışında ekstra vergi yükü yüklememesi de çok önemlidir. Fazla vergi yükü halkı bıktırır, devletten soğutur. Bundan dolayı halka fazla vergi yüklememek gerekir.⁶⁰

9. DEVLETTE RÜŞVET

Kendi döneminde rüşvetin bilhassa makam ve mevkilere gelmek amacıyla yaygınlaştığını gözlemleyen Defterî Mehmed Paşa, Sadrazam ve diğer yüksek makamlarda oturanların rüşvetle mücadele etmeleri ve rüşveti önlemeleri gerektiği görüşündedir. Paşa, devlette rüşvetin nasıl yaygınlaştığını ve hangi alanlarda devreye sokulduğunu kitabının çeşitli kısımlarında yeri geldikçe işaretlese de asıl ikinci bölümde müstakil olarak ele alır.

Defterî Mehmed Paşa, kendi zamanında devlette kalemiye veya bürokraside, yargıda, askeriyede, ilmiyede, tayin ve terfi işlerinde rüşvetin yaygınlaştığı kanaatindedir. Ona göre kadılarından nicesi rüşvetin adını mahsûl koyup Allahın emirlerini yerine getirmemekte, Allah korusun hangi taraf rüşveti fazla verirse onun lehine hüküm vermekte; isterse alacaklıyı borçlu, müflisi ise karun çıkarabilmektedir.

Defterî Mehmed Paşa'ya göre rüşvetin yaygınlaşmasının en önemli sebebi, "Allah emanetleri ehline vermenizi ... emreder"⁶¹ ayetiyle belirlenen *emanetleri ehline verme* ilkesine aykırı hareket edip layık ve ehil olmayanları, mesela bazı kişileri sırf beyzade, yani seçkin olduğu için atamak, tersine işinde maharetli, ehil, liyakat sahibi mutedil kimseleri devlet makamlarına tayin etmemektir. Aynı şekilde devlette adaletsizlik, haksızlık, makam sahiplerine zulmetmek, sürekli azledilme korkusu yaşatmak da rüşvetin devlette yaygınlaşmasının veya etkili olmasının sebeplerindedir.

Ehliyetsiz ve zalim kimseleri rüşvetle, haksızca devlet makamlarına getirmek, reayanın, halka zulmetmeyi, yanlış işler yapmayı, halkın mallarını yağma ettirmeyi meşrulaştırmak demektir. Çünkü bir kişi rüşvetle iş başına geliyorsa, bu rüşvetin karşılığını halktan gayri meşru bir şekilde alacak demektir. Bu sebeple bu rüşvet konusunda çok düşünmek lâzımdır. Bütün kötü âdet ve zulümlerin başı, türlü kötülük, fitne, fesat ve karışıklıkların kökü, felâketlerin büyüğü rüşvet dedikleri fesat madenidir. Ehl-i İslâm için bundan daha büyük belâ ve din ü devletin kökünü kazıyıcı zulüm ve cefa yoktur. Çünkü rüşvet kişinin din ve devletini harap eder, mahv u perişan

⁶⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 65-95.

⁶¹ en-Nisâ 4/58. (Ayet kaynağı, Defterdar Mehmed Paşa'nın orijinal eserinde verilmemiş, makalenin yazarı tarafından verilmiştir).

eyler. İnsanın hem bu dünyasını hem de ahiretini mahveder. Rasulullah (s.a.v.) „Rüşvet verene de alana da Allah lanet etsin“⁶² buyurmuştur.

Rüşvetin en önemli sonuçlarından biri, halkı kaybetmektir. Şöyle ki; bir devlet hizmeti rüşvetle verilirse, bu yol o kimsenin devlet tarafından zulüm yapmaya yetkilendirilmiş olduğu anlamına geleceği için fakir halka zulüm ve yolsuzluklar yaparak fakirler üzerine ateşler salar, halkı perişan eder, marmur mülkü ve devleti yıkar. Böylece halk tarımdan, köylerden, çiftçilik ve ziraattan çekilir. Bunun sonucu ise, memlekete, mülk ve hazineye gün günden zafiyet galebe çalmak, kazançlar ve iratlar, ürünler ve menfaatlerden yoksun kalmak, halkın ve hazinenin gelirlerinde çok düşme olması; ekip biçme veya çiftçilik işlerinin ihmal edilmesi, tarım gelirinin yok olmasıdır. Bunlar da kıtlığa, kaza ve belâyaya sebep olabilir.

Defterî Mehmed Paşa'ya göre devlet ve halkı böyle zor duruma sokan, hatta çöküşe götüren rüşvetle mücadele etmenin yolu; devletin, padişah ve sadrazam ile diğer yüksek yetki sahiplerini başka hiçbir yola tevessül etmeden, korku ve baskı altına almadan adalet, liyakat ve ehliyet esasınca atamaktır. Devlet erkânı hak üzere hareket edip makamları hak edene vermede adil davranırlarsa rüşvete ihtiyaç kalmaz. Mesela hesap ilmiyle ilgili bir kamu hizmetine o alanda mahir olan kişi bulunup getirilirse o kişi de bilgi ve hüneri sayesinde işi yetki ile yönetir. Bu durumda bir isteğin yerine gelmesi için hırsla kapılıp ve dalkavukluk etmeye ve rüşvet vermeye gerek kalmaz. Fakat hariçten hesap bilgisi zayıf bir kimseye rüşvetle o makam verilirse, görünüşte alınan rüşvet parasından bir fayda hasıl olursa da hesap alanında cehaleti ve beceriksizliği sebebi ile o faydayı da kaybedecek şekilde büyük zarara sebep olur.

Sözün kısası rütbe verilen ve makama getirilen kimse, Osmanlı Devleti'ne faydalı hizmetleri olmuş ve görevli bulunduğu işlerde tam anlamıyla çaba sarfedeceği herkes tarafından bilinen, devlet işlerinin inceliklerinden gafil olmayan tecrübeli kimseler olmak zorundadır. Rüşvet ile liyakati bulunmayan ve ehliyetsiz olan kişiye devlet hizmeti verilmesi büyük bir yanlışır.

Defterî Mehmed Paşa'ya göre devlet rüşvete yol açan yanlışlıkları ortadan kaldırdıktan sonra hala rüşvet alıp verenler varsa, onları hiç tereddüt etmeden işgal ettikleri makam ve mevkilerden almalı veya uzaklaştırmalıdır. Vezirâzam, bir memlekette vilâyet valisi olan vezir, mîr-i miran, âmirler ve sair buyruk sahipleri, bir kimsenin şeriata ve yüksek kanunlara aykırı bir işin karşılığı olarak verdiği rüşvete göz ucu ile dahi bakmamalı, iltifat etmemeli ve rüşveti veren haksız bozguncuya can düşmanı olmalıdır.

⁶² Tirmizi, "Ahkam", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 8 (9023). (Bu kaynaklar Defterdar Mehmed Paşa'nın orijinal eserinde verilmemiş, bu makalenin yazarı tarafından verilmiştir).

Böyle yaparlarsa, emrindekiler ve diğer iş başında olanlardan hiç kimse mala ve paraya, dolayısıyla rüşvete, haksız kazanca yönelmeyi akıllarından bile geçiremezler. Adaletli bir vezirin bir başka iyi hali olmasa da rüşvetten kaçınması ve rüşvetle mücadele etmesi devlet ve halka iyilik adına büyük bir iştir.

Osmanlı devletinde olan eyâlet ve sancaklar; liyakatli ve ehliyetli, yararlı, nam sahibi ve emektar olan beylerbeyi ve sancak beylerine ömür boyunca sürecek şekilde tevcih ve ihsan olursa ve de rüşvet gibi büyük cürmü işlediği meydana çıkanların kanuna uygun cezalandırılıp gerçekten haklarından gelinse; yine büyük yöneticiler, valiler ve kadı efendiler imtihana tabi tutulup bilgisiz ve ehliyetsiz olanları ihraç edilerek onların yerine bilgi ve fazilet sahibi kimseler getirilse ve ivedilikle işleri yürütmede eski usuller uygulansa ve de işler ertelenmeden zamanında yapılırsa, rüşvet verenler kime rüşvet verebilir ve rüşvet alanlar kimden rüşvet alabilir. Böylece rüşvet alıp verme bütünüyle ortadan kalktığı ve yöneticiler de âdil oldukları zaman, halka, reayaya zulüm ve adaletsizlik olmaz. Hatta bu durumda bazı yerlerdeki ahalinin yine eski vatanlarına kendi istekleriyle nakil ve iskân eylemeleri beklenir.

Defterî Mehmed Paşa'nın devlet anlayışında şer'an yapılması lâzım gelen işleri rüşvet olarak geri bırakıp şerif şeriata aykırı davranmak kadar büyük bir günâh yoktur. Devlet sahiplerine rüşvet hastalığı gibi tedavisi müşkil, hatta olmayan devasız bir hastalık yoktur. Bu sebeple iyi düşünüp rüşvet hastalığından son derece uzak durmak lâzımdır. Bir dostun getirdiği hediye alınabilir, o da bir çıkar için değil; ancak sevginin artmasını sağlamak niyeti ile olursa olur.⁶³

Defterî Mehmed Paşa'nın rüşvetle ilgili tespit, teşhis, tavsiye ve öğütlerine bakılırsa; rüşvetin sebep, sonuç ve de önlenmesiyle ilgili şu noktaların öne çıktığı söylenebilir: Öncelikle Rüşvetin yaygınlaşmasının sebepleri arasında baskı, zulüm ve adaletsizlik temel bir yer tutar. Ayrıca makam ve mevkilerin liyakatsiz ve ehliyetsiz kimselere verilmesi rüşvetin yaygınlaşmasında en önemli etkenlerdendir. Aslında bu da adaletsizlik kapsamındadır. Rüşvetin devlette yaygın hale gelmesinde önemli bir etken de devlet erkanının kanunu layıkınca uygulamaması ve rüşvete göz yummasıdır. Rüşvetin yaygınlaşmasının en önemli sonucu ise adaletsizlik ve zulmün devlet kademelerinde, atamalarda ve halk üzerinde artarak devam etmesidir. Rüşvetin bir sonucu da bizatihi sebep olan liyakatsiz ve ehliyetsiz kişilerin makamlara verilmesi durumunun artması ve yerleşik hale gelmesidir. Rüşvetin önemli sonuçlarından biri ise kanuna riayetinin azalmasıdır. Zulme maruz

⁶³ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 55-63.

kalan halkın topraktan, işini yapmaktan, memleketinden uzaklaşması ve dolayısıyla devlet hazinesine girecek para kaynağının kuruması da, rüşvetin etkili sonuçlarından biridir.

Rüşveti önlemenin yollarına gelince; birincisi adalet ve hakkaniyettir. Devlet ve devlet adamlarının adil olması, yöneticilere, bürokratlara, halka adaletle yönelmeleri rüşveti önlemede çok önemlidir. Kanuna uyma ve uygulamada hassasiyet gösterilmesi de rüşvetle mücadelede ve rüşveti önlemede etkili bir faktör olacaktır. Rüşvet, kalemiyede, ilmiyede, askeriyede, bütün devlet kademelerinde “emaneti ehline verme” ilkesine uygun bir şekilde liyakat ve ehliyet sahiplerinin atanıp iş başına getirilmeleriyle önlenabilir. Rüşvetle mücadelede ve rüşveti önlemede önemli hususlardan biri de rüşvet alıp verenleri cezalandırma konusunda en ufak bir tereddüt göstermemektir.⁶⁴

10. VERGİ VEREN HALKIN ÖNEMİ

Osmanlı toplum ve devlet yapısında çok önemli bir nüfusu meydana getiren reayanın, vergi veren halkın durumu, Defteri Mehmed Paşa'ya göre kendi zamanında iyi değildir, önceki zamanlara, özellikle Osmanlı'nın daha iyi, güçlü ve müreffeh olduğu dönemlere göre bozulmuş durumdadır. Halbuki adalet dairesinde de açıkça görüldüğü üzere reaya, vergi veren halk bir devletin, toplumun en asli unsurları arasındadır. Halk, vergi vererek, çalışarak, üzerindeki diğer sorumluluklarla devletin yükünü omuzlarında taşır. Dolayısıyla halkın kıymetini bilmek, halka adaletle yaklaşmak, zulmetmemek hayati derecede önemlidir.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, halkın vergi yükünü omuzlayan temel direk olması hasebiyle ona zulmedilmemesi gerektiğini, mesela her sene verdiği verginin dışında uydurma bir takım vergi taleplerinde bulunarak halka eziyet edilmemesi gerektiğini savunur. Defteri Mehmed Paşa'ya göre devlet erkanı mazluma, gariplere, halka yardım etmeli, sahip çıkmalı ve halka zulmedenlere de karşı durmalıydılar.

Halk, bir devlet için o kadar önemlidir ki Osmanlı Devleti'nin zirve dönemlerinde, özellikle Sultan Süleyman zamanında âlemin velinimetleri olarak görülmüştür. Nitekim Sultan Süleyman âlemin velinimetinin halk olduğunu, zira halkın çiftçilik ve ziraat işinde sınıksız çalıştığını, bunun için kendi istirahatini adeta unuttuğunu, elde ettikleri nimetlerle bütün toplumu doyurduklarını belirtmiştir.

Devlet işlerini ellerinde tutanların önemli olmayan masraflar için halk fukarasından tahammüllerini aşacak surette mal toplamaları doğru değildir.

⁶⁴ Bk. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 65-95.

Bu şekilde yapmak, bir evin temelinden toprak alıp yüzeyine harcamaya benzetilmiştir. Nasıl ki temelden alınan toprak ile temel zayıflar, yüzey de o ağır yükü taşıyamaz hale gelir ve dolayısıyla evin yıkılmasına sebep olursa, halktan fazla mal toplama ve halkın sırtına fazla yük yükleme de devletin ve ülkenin yıkılmasına yol açar. Hülasa halka velinimet olarak bakmak devlet için elzemdır.

Defteri'ye göre halkın mal ve vergiyle hazine gelirleri için hayati derecede mühim olmasındandır ki reayayı asker yapmaktan kaçınmak gerek. Reaya asker mesleğine dahil edilirse, o takdirde vergi veren halk azalır, hazine geliri düşer. Bu durumda Devlet-i Aliyye'nin nizamı bozulur. Vezirâzam hazretleri adalet ve insaftan ayrılmamalı, hakkı yerine getirmeli ve eli altındakileri hoş tutmaktan geri kalmamalıdır. Bunu yaparsa, reaya ulu'l-emrin emirlerine uymaktan kaçınmaz. Nitekim bu noktada şöyle denilmiştir: Sultanlık (devlet, yönetim) ancak rical ile, rical ancak mal (para, güçlü ekonomi) ile, mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi siyasetle mümkün olur. Yani devlet düzeni rical (yetiştirilmiş, ehil ve layık insan, sağlam ordu) ile, ricalin ayakta durması hazine parası ile, hazine ülkenin bayındırlığı ve iyi hal ile, ülkenin bayındırlığı ise adalet, insaf, iyilik ve zalimleri engelleme siyaseti ile imkan dahilinde olur. Başka türlü hareket etmekle mümkün olmaz.⁶⁵ Daha önce de ifade edildiği gibi adalet, toplum için hayati derecede mühimdir. Osmanlı siyaset düşüncesi ve pratiğinde de adalet ve Adalet Dairesine çok önem verilmiştir.⁶⁶ Defteri de bu öneme vurgu yapmaktadır.

11. ORDUNUN ÖNEMİ VE ORDUDA BOZULMAYA KARŞI TEDBİRLER

Defteri Mehmed Paşa'nın gözlemlerine göre kendi zamanında ordunun durumunda iyi gitmeyen şeyler olup Bektaşî Ocağı olan Yeniçeri Ocağında ciddi bozulmalar söz konusudur. Defteri Mehmed Paşa, Bektaşî Ocağı hakkındaki tespit ve önerilerini dördüncü ve altıncı bölümlerde ortaya koyar. "Derbeyân-ı Keyfiyyet-i Ocağ-ı Bektâşîyye" başlığını taşıyan dördüncü bölümde yeniçeri ağası ve kul kethüdasının ahiretine önem veren, liyakat ve ehliyet sahibi, dindar, devleti kayıran ve hazine malını tüketmede israfa düşmeyen kimseler olmasının önemi üzerinde durur. Bu özelliklere sahip kişiler Ocağı doğru yönetir, askerlerin iyi yetişmesini sağlarlar. As-

⁶⁵ Bk. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 65-69.

⁶⁶ Okumuş, "Osmanlı Devleti'nde Siyaset Kurumu Olarak Adâlet Dairesi", 13-26; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 28-29; Itkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, 132; et-Tarsusi, *Tuhfetü't-Turk Fimâ Yecibu en Yu'mel fi'l-Mülk*, 74.

ker olmayan, mesela halktan bazı kimselerin vergiden kurtulmak için asker kılığına girmeleri ve Ocağa karışmalarını engellerler.

Ordu devlet ve ülkenin düzeni, düşmanların yenilmesi, adaletin sağlanması, hazine gelirlerinin istenen düzeyde olması için gereklidir. Dolayısıyla ordunun durumunun iyi olması gerekir. Asker olmaya uygun olan, din ve devlet için canla başla çalışan, seferlerde çile çekmiş, bedel ödemiş, sınır beklemiş emektarların orduda değer görmeleri, ocakta bulunmaları ve yetkili kılınmaları şarttır. Mevcut durumda tersi söz konusudur. Bu noktada Yeniçeri defterinin iyi tutulması, asker olanların o deftere, olmayanların reaya defterine kaydedilmesi gerekir. Bu yapılırsa hem hazineye katkıda bulunulmuş hem de halka kuvvet verilmiş olur.

Defterî Mehmed Paşa'nın şikâyet ettiği ve olumsuz olarak gördüğü hususlardan biri de sefer ve sınırlarda hiçbir zaman hizmetleri geçmemiş, hatıta İstanbul'dan dışarı bir konak yere çıkmamış birçok kişinin araçlar ve rica ile çeşitli sebepler üreterek Yeniçeri ve öteki ulûfeli asker zümresine katılması, kimi emekli, kimi nefer ulufesi edinip o yüzden Müslümanların maliye hazinesine zararları açık görünen çok kişi olmasıdır. Bu gibilerin de defterden seçilmesi ve çıkarılması, Yeniçeri Ağası ve Kul Kethüdası Ağanın bağlılık ve doğruluğuna ve Müslümanların malîye hazinesine Allah rızası için gücü yettiğince çalışmalarına bağlıdır.

Orduda işlerin düzelmesinde bir diğer husus da Yeniçeri kâtibinin olgun, akli başında, güvenilir ve dürüst olmasıdır.⁶⁷ Defterî'ye göre Yeniçeri kâtibinin bu yönü devlette oldukça önemlidir.

Defterî Mehmed Paşa'ya göre düşmanın hallerini bilmek ve ona göre sınırlarda ve içerde tedbirler almak da çok önemlidir. Bu bağlamda sınır kalelerine iyi yetişmiş asker ve muhafızların gönderilmesi gerekir. Ayrıca kalelerin sağlam olmasına ve zamanında tamir edilmesine özen gösterilmesi elzemdir. Kalenin ve sınırların korunması gereken araç gereçler, silahlar mutlaka zamanında temin edilip gönderilmelidir. Kalenin ihtiyaç duyduğu yiyecek ve içecekler de temin edilmelidir. Askeri açıdan kalede hiç eksik olmamalıdır. Askerlerin yoklamasına ve defterlerinin sağlam tutulmasına dikkat edilmelidir. Bu işi yapacak kimselerin dürüst ve işinin ehli olmasına önem verilmelidir. Askerlerin halka zulmetmemeleri, yolsuzluk yapmamaları da hayattır. Askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması, maaşlarının vaktinde verilmesi bu noktada çok mühimdir. Padişahın serdar ve komutanlara kadar savaşa çıkan Müslümanların Allah rızasının dışında bir amaçlarının olmaması lazımdır. Ne bekliyorlarsa Allah'tan beklemeliler. Böyle olursa halka zulmetmez, yanlış yapmazlar. Hülâsa asker-

⁶⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 85-91.

lerin halka adaletle davranmaları, zulmetmemeleri, halkın mallarına zarar vermemeleri için gereken tedbirler alınmalıdır.

Ayrıca askerlerin dini yaşamarına, dinin emir ve yasaklarına uygun hareket etmelerine de önem vermek gerekir. Bunun için askerlerin din eğitimine tabi tutulması şarttır. Önemli bir husus da sefere çıkılması durumunda, güngörmüş insanlarla gerek düşmanın durumu gerekse yol durumu hakkında istişare etmektir. Eğer sefere serasker gönderilmesi gerekirse, ömrünü din ve devlet uğruna hizmete adanmış, tecrübeli, askerliği bilen, askeri tertip edebilecek, kısaca askeri konularda uzman, yiğit, akıllı, Aristo tedbirli bir veziri seçip seraskerlik işini onun uhdesine tevdi etmek lazım gelir. Serasker ve serdarların cesur, dayanıklı, tahammül sahibi, sabırlı, gayretli, ileri görüşlü, ağırbaşlı, uyumlu, istişareye önem veren, casusları iyi yöneten olmaları, askerlerini koruyup kollayan olmaları şarttır. Ordudan sorumlu olanlar, askerlerinin bütün sorunlarıyla ilgilenmeli, askere önem vermeli, ihtiyaçlarını temin etmelidirler. Askerini yanlış işlerden uzak tutmalıdırlar. En son çare olarak savaş yolunu tutmalıdırlar. Askerin cesaretini kırıcı söz ve eylemlerden kaçınmalıdırlar. Her konuda sağduyulu davranmalı, olgunca ve ihtiyatla hareket etmelidirler. Disiplin konusunda tavizsiz olmalıdır.⁶⁸

Ordu bahsinde işaret edilmesi gereken önemli bir konu da toprak sistemindeki sorunlardır. Defterî Mehmed Paşa kendi zamanında zeamet ve tımarın durumu hakkında bazı bilgiler verir. Paşa'ya göre zeamet ve tımar düzenli olmasına dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Zeamet ve tımar, Osmanlı devlet düzeni içinde gaziler ve faydalı kimseler içindir. Bunların nasıl ve kimlere verileceği kanunda sarih bir şekilde açıklanmıştır. Fakat bunlar hak etmeyenlere, sefere katılmayanlara, zeamet ve tımarı sefer uğruna sarf etmeyenlere, savaştan kaçanlara verilir olmuştur. Bu ise ordunun durumunu olumsuz etkileyen bir durumdur. Zeamet ve tımar hallerinin bozulmasında, yetkili rütbe sahiplerinin zeamet ve tımara gereği gibi önem vermemeleri sebep olmuştur. Bazı seçkin, ayan ve diğer dirliklere mutasarrıf olanlar, çeşitli hilelerle beş altı tımara tasarruf edebilmektedirler. Din ve devlete yaraşır olan, zeamet ve tımar da bu ve benzeri olumsuzlukların düzeltilmesi için gayret edilmesidir.⁶⁹

12. DEVLETTE DENETLEME

Defterî Mehmed Paşa'ya göre sadrazam ve diğer devlet makamlarında oturanların iyi bir şekilde denetlenmesi gerektiği görüşündedir. Yönetimde sorunların ortaya çıkmaması, halka zulmedilmemesi, bürokratik si-

⁶⁸ Bk. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 85-153.

⁶⁹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 101-121, 145-153.

stemde haksızlıklar, adam kayırmalar, rüşvet, yolsuzluk vs. olmaması için mevki sahiplerinin denetlenmesi, kontrol edilmesi şarttır. Araştırma ve soruşturmalarla söz konusu yanlışları yapan veya suçları işleyenlerin gerekli şekillerde uyarılmaları ve cezalandırılmaları, mesela görevden el çektilmeleri gerekiyorsa öyle yapılması elzemdir.⁷⁰

Devlette denetleme noktasında Defterî Mehmed Paşa'ya göre en önemli denetlenme makamı padişah'tır. Padişah'ı bizzat padişahın atadığı veziriazam, yani sadrazam denetler. Sadrazam hakkı, doğruyu, olanlar konusunda söylenmesi gerekeni çekinmeden, korkmadan, gösterişe yönelmeden samimi bir şekilde padişahın bizzat kendisine söylemelidir. Defterî Mehmed Paşa bu yaklaşımıyla *Asafnâme*'de Lütü Paşa'nın yaptığı gibi⁷¹ sadrazam eliyle padişahın denetlemesini savunur veya önerir.⁷²

Bilindiği üzere devlet başkanının sınırlandırılması ve denetime tabi olması konusu hukuki ve siyasi açıdan oldukça önemli bir konudur. Nitekim Defterî de bu öneminden dolayı konuyu ciddiyle ele alır.

SONUÇ

Defterî Mehmed Paşa'nın *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* adlı eseri çerçevesinde siyaset ve kamu yönetimi düşüncesini problem olarak alan bu araştırmada bazı bulgulara erişilmiştir. Bu bulgular kapsamında öncelikle Defterî Mehmed Paşa'nın söz konusu eserinde padişah ve sadrazam başta olmak üzere kendi dönemindeki yöneticilere nasihat ettiği söylenebilir. Paşa, nasihatini yaparken önce Osmanlı klasik dönemi, bilhassa Kanuni Sultan Süleyman dönemini esas alarak devlet, siyaset ve kamu yönetiminde olması gerekenleri zikretmekte, ondan sonra söz konusu dönemin ölçütlerine göre kendi dönemindeki durumu tespit edip sapma ve yanlışları ortaya koymakta ve nihayet nasihat, tavsiye ve önerilerini serdetmektedir.

Eser, kendisinden önceki siyasetname ve nasihatname türü eserlerin geleneksel çizgisinde olmakla birlikte konuları sıralayışı, önem verdiği konuları ele alışı ve siyaset ile kamu yönetimi olgusuna sistematik ve bütüncül yaklaşımı itibarıyla özgündür. Bu açıdan Defterî Mehmed Paşa'nın eseri orijinal bir siyasetname kitabıdır. Çünkü Defterî, siyasetle ilgili temel problemleri bir bütünlük ve sistem içinde ele almakta, devlet ve yöneticiyle ilgili neredeyse hiçbir temel konuyu dışarda tutmamaktadır.

Defterî Mehmed Paşa'nın söz konusu kitabında mevcut dokuz bölümün konuları, kitabın bir bakıma daire-i adliyenin sekiz rüknünü, yani

⁷⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 55.

⁷¹ Lütü Paşa, *Asafnâme-i Lütü Paşa*.

⁷² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 10, 21, 27, 41.

dünyanın düzeni, kurtuluşu ve mutluluğunu, devleti, şeriatı, mülkü, orduyu, malı, halkı ve hükümdarın adaletini ele aldığını ve bu sekiz rükün çerçevesinde bilgi, görüş, nasihat, tavsiye ve tekliflerini sunduğunu göstermektedir. Günümüzde adaletle ilgili problemlerin küresel bir sorun olarak ele alınıp tartışıldığı düşünülürse, Defterî'nin adalet vurgusunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Kitapta Defterî Mehmed Paşa, devlette siyaset ve kamu yönetimi kapsamında neredeyse hiçbir konuyu dışarda tutmaz. Bir yandan siyasetin işlevleri ile başta padişah ve sadrazam olmak üzere devlet adamlarının ahlaki nitelikleri ve görevlerini ele alırken, diğer yandan kamu yönetimi kapsamına giren konuları, mesela bürokraside dikkat edilmesi gereken hususları, atamada liyakat ve ehliyet ilkesinin önemini ele alır. Bu çerçevede bir yandan ekonomi alanında toplum ve devlette dikkat edilmesi gereken noktaları incelerken, diğer yandan ordunun önemini ve askeri alanda nelere dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koyar, o çerçevede görüş ve nasihatlarını sergiler.

Defterî Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki ciddi problemleri sıralar ve tartışırken rüşvete özel bir yer ve bölüm ayırır. Her ne kadar kitabın değişik yerlerinde rüşvete zaman zaman atıfta bulunsa da müstakilen bir bölümü (ikinci bölüm) rüşvete ayırır. Bu da Paşa'nın rüşvetin devlet ve toplum hayatı için ne denli tehlikeli olduğunu farkında olduğunu gösterir. Modern devletlerin ve yöneticilerin de en önemli sorunlarından birinin rüşvet olduğu söylenebilir. Bu da sorunun geçmişten bugüne siyaset ve kamu yönetiminde mühim olduğu anlamına gelir.

Sonuç olarak Defterî Mehmed Paşa, ortaya koyduğu görüş, nasihat, tavsiye ve teklifleriyle günümüz insanı, devlet adamları, özellikle araştırmacılar, daha özeldede siyaset ve yönetim alanında çalışanlar için hazine değerinde bir eseri miras bırakmıştır. Eserinde ele aldığı konuların siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanlarının asli konuları olmaları bakımından da Defterî Mehmed Paşa'nın siyaset düşüncesi güncelliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

el-Aclunî, İsmail Muhammed. *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*. 2 cilt. Beyrut: Dâru' İhyâi't-Turâs, 1351.

Akkuzu, Tayfun. *Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Siyasetnameler: Defterdar Sarı Mehmet Paşa Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay. 3. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Canatan, Kadir. *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- Darling, Linda. "Do Justice, Do Justice, for That is Paradise, Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. 22 (2002), 3-19.
- Daver, Bülent. *Siyaset Bilimine Giriş*. 5. Basım. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekaiyat Tahlil ve Metin*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa. *Devlet Adamlarına Öğütler*. Haz. Hüseyin Ragıp Uğural. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Defterî Mehmed Paşa. *Nesâihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*. Esad Efendi Kitaplığı. No: 1830.
- Defterî Mehmed Paşa. *Zübde-i Vakayiât*. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları. No: 1226.
- Devvânî, Celâleddîn. *Ahlâk-ı Celâlî*. thk. Abdullah Mes'ûdî 'Ârâ'î. Tahran: İntişârât -i 'İttılâât, 1391.
- Duverger, Maurice. *Siyaset Sosyolojisi*. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Varlık Yayınları, ts.
- Ergan, Nevin Güngör. *Siyasetnamelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1998.
- Gazali, Ebû Hâmid. *et-Tibru'l-Mesbûk fî Nasihati'l-Mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'lİlmiyye, 1988.
- Genç, Nurullah. *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2007.
- Itkowitz, Norman. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*. çev. İsmet Özel. 2. Basım. İstanbul: Şûle Yayınları, 1997.
- İbn Cemâ'a, Bedreddin. *Tahrîru'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*. thk. Fuad Abdu'l-Mun'im Ahmed. Katar: Riâsetu'l-Mehâkimiş-Şer'iyye veş-Şuûni'd-Dîniyye, 1985.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. thk. Derviş el-Cüveydî. 2. Basım. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1996.
- İbn Teymiyye. *Siyaset es-Siyasetu's-Şer'iyye*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Kınalızâde Âlî. *Ahlâk-ı Âlâî*. Bulak: Matbaatü'l-Bulak, 1248.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Âlâî*. haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007
- Kınalızâde Ali Efendi. *Devlet ve Aile Ahlakı*. haz. Ahmet Kahraman. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, ts.

- Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. haz. Yılmaz Kurt. Ankara: Ecdâd Yayınları, 1994.
- Lütfi Paşa. *Asafnâme-i Vezir Lütfi Paşa*. haz. Ahmet Uğur. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *el-Câmi'us-Sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye İdare Tarihine Giriş*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1996.
- Özcan, Abdülkadir. "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 10-11 (1983), 239-248.
- Özcan, Abdülkadir. "Defterdar Sarı Mehmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özcan, A. Gökçe. "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ Adlı Eserine Göre Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Düzeni". *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 5 (2015), 1-22.
- Perry, John R. "Justice for the Underprivileged: the Ombudsman Tradition of Iran". *Journal of Near Eastern Studies*. 37/3 (1978), 203-215.
- Rosenthal, Erwin I. J. *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Ruby, Christian. *Siyaset Felsefesine Giriş*. çev. A. Ufuk Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Sarı Mehmed Pasha. *Ottoman Statecraft The Book of Counsel for Vezirs and Governors (Nasaih ül-Vüzera vel'Ümera)*. çev. Walter Livingston Wright. Princeton: Princeton Üniversitesi Press, 1935.
- et-Tarsusi, Necmüddin İbrahim b. Ali. *Tuhfetü't-Turk Fimâ Yecibu en Yu'mel fi'l-Mülk*. thk. Rıdvan es-Seyyid. Beyrut: Daru't-Talîa, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'us-Sahih*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî, 2. Basım, 1395/1975.
- Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. 4. Basım. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.
- Uğural, Hüseyin Ragıp. "Eser Hakkında", *Devlet Adamlarına Öğütler*, Defterdar Sarı Mehmet Paşa. xvii-xxx. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. çev. Ömer Laçiner. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.